

THEMA 72 - HOUT 4 : DODENPLANKEN

Totenbretter, Dodenpalen & Seelenbretter, Smartlatten

Het meest gebruikte materiaal voor graftekens op begraafplaatsen is natuursteen. Minder vaak zie je kunststeen, glas, metaal, keramiek of hout. Dit thema gaat specifiek over **hout** als materiaal van graftekens. Na artikelen over houten graftekens in verleden en heden volgt nu een bijdrage over het gebruik van dodenplanken vroeger en nu. Vroeger werden in Europa dodenplanken, smalle lichaamslange houten planken, gebruikt bij dood en begrafenis. De planken hadden of kregen in de loop van de tijd verschillende functies. Of een houten plank werd naast de deur van een huis opgesteld als bekend-



Totenbretter im Bayer. Walde

making van een sterfgeval, of de plank werd gebruikt als opbaarplank en daarna als transportmiddel, waarop de overledene naar het graf werd gedragen. Daarna kwam de plank op het graf of werd samen met andere planken ter herinnering langs de weg opgesteld. In Beieren zijn nog veel *Totenbretter* te vinden, maar ook in Nederland heeft het gebruik bestaan. Geïnspireerd op dit fenomeen was in 2010 in Klooster Ter Apel de expo *Dodenpalen & Seelenbretter* en maakte Jeannette Goudsmit onder de naam *Smartlatten* planken met grafsteen teksten.

TOTENBRETTTER

• opbaarplank

In Beieren, vooral in Niederbayern en Oberpfalz, staan nu nog redelijk veel *Totenbretter*, dodenplanken, die bij dood en begrafenis verschillende functies kregen. In de 16^e eeuw werden planken voor het sterfhuys opgesteld om voorbijgangers op een overledene te attenderen en uit te nodigen tot een gebed voor zijn of haar zielenrust. Oorspronkelijk werden de planken gebruikt als opbaarplank, waarop voor het invoeren van de doods-kist (rond 1700) de overledene werd opgebaard om daarna als transportmiddel te dienen en de dode, gewikkeld in een lijkwade, naar het graf te dragen. Bij het graf kon de plank gebruikt worden als roetsjbaan om het lichaam in het graf te laten glijden. In Duitsland werd het begrip *Brettlrutschen* een synoniem voor sterven. Meestal werd de plank mee begraven, hetzij onder de dode, hetzij over de dode heen als een soort afdekking.

• gedenkplank

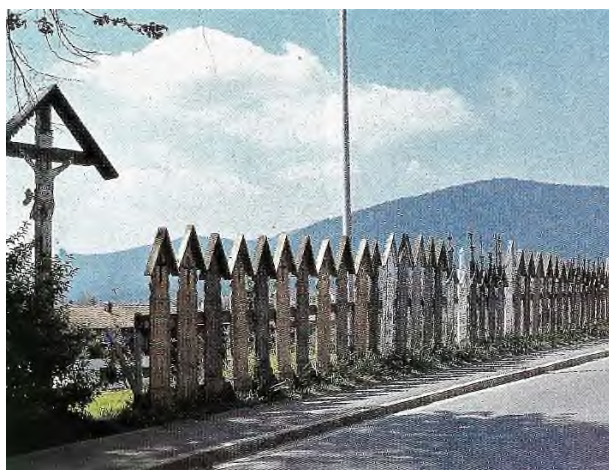
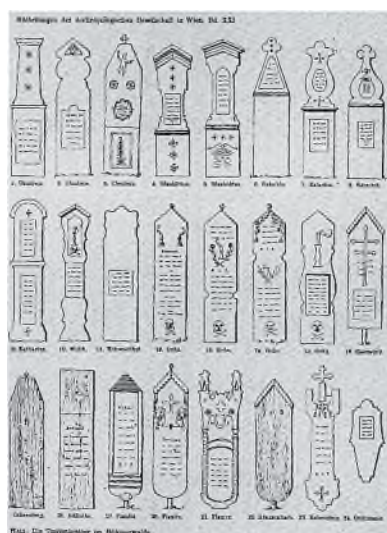
Toen de plank niet meer als baarplank werd gebruikt ontwikkelde zich de gewoonte de plank als

herinnering aan de dode op te stellen. Dat kon gebeuren op het graf, maar meestal werd de plank samen met andere *Totenbretter* opgesteld langs de weg, vaak de weg van de kerk naar de begraafplaats.

De beschrijving bestond aanvankelijk uit drie kruisjes en het materiaal was meestal inferieur hout. Volgens het volksgeloof werd de ziel van de overledene pas uit het vagevuur verlost als de doodsplank vergaan was.

Later werden uitvoerige teksten en gedichten met versieringen op de plank aangebracht tot meerdere eer en glorie van de overledene. De rijke variant hiervan waren de rouwborden (epitafen), die in de kerken werden opgehangen, voorzien van wapens, titels en (goede) daden van vooral adellijke personen.

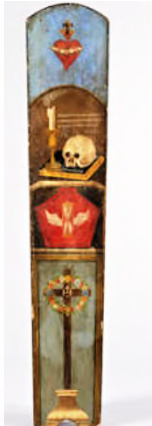
Ook ontwikkelde zich het gebruik smalle *Gedenkbretter* op te stellen, die waren voorzien van zin- en gedenkspreuken, die niet aan een bepaalde persoon deden herinneren, maar algemeen opriepen tot het gedenken van de doden.



• Nederland: lijkborden



1903



1859

Onder de naam lijkbord (Henk Kok in *Funerair Lexicon* en *Thanatos*) heeft ook in Nederland het gebruik van dodenplanken bestaan, zowel als opbaarplank als in memoriamplank.

Bij de Begrafeniswet van 10 april 1869 werd begraven zonder kist verboden; elke overleden persoon moest in een gesloten kist worden begraven.

Voor het opbaren werd aanvankelijk nog wel een deur, een tafel of een plank gebruikt, die na het kisten werd verbrand.

Ook de andere gebruiken, zoals we die in Beieren zagen, kwamen in Nederland voor: aankondigingsbord bij de voordeur, opbaarplank voor de overledene, transportplank naar het graf, grafteken op het graf of *in memoriamplank*.

Het gebruik heeft bestaan tot in het begin van de 20^{ste} eeuw.

Er zijn nog 24 originele dodenborden in Limburgse musea (17, hiernaast een exemplaar uit 1903 in het Historiehuis in Roermond) en in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem (7, hiernaast een voorbeeld uit 1859).

Ook de oude graftekens van hout in de vorm van een plank, die nog sporadisch te zien zijn op begraafplaatsen in het noorden van Nederland, doen denken aan dodenplanken. Ze worden beschreven in thema 70 (Hout 2 : protestantse planken en katholieke kruisen). De smalle hardstenen graftekens, die je in Groningen veel op begraafplaatsen ziet, doen qua vormgeving overigens sterk denken aan de houten dodenplanken en zijn ongetwijfeld daarvan afgeleid.

Op de Zuiderbegraafplaats in Groningen staat een grafteken dat erg lijkt op de genoemde dodenplanken, niet als opbaarplank, maar zeker als gedenkplank *in memoriam*. Op de plank staat een handgeschreven ontroerend gedichtje voor een jonggestorven meisje:

Rustplaats van ons geliefd dochttertje Cornelia Drent

Geb. 4 jan. 1911 Gron. / Overl. 3 juni 1913 Gron.

Hier ligt een spruitje jong en teer

Ik werd geroepen door de Heer

Ik was nog maar 2½ jaar

Hier lig ik in mijn jonge jaar

Ik was mijn ouders tot lust en vreugd

Hun dierbaar pand op aarde

Bedroefde ouders treurt niet meer

Om mijn kermen en mijn klagen

Die mij nu oproept

Roept ook u misschien in korte dagen

Rust zacht lieve kleine



Begraafplaats Jipsinghuizen : qua vormgeving lijkend op houten dodenplanken



Groningen - Zuid

• Roemenië - Săpânța : Cimitirul vesel

In Săpânța (Roemenië) heeft zich een heel eigen vorm van de dodenplank ontwikkeld. Op de beroemde Cimitirul vesel = 'vrolijke begraafplaats' krijgt iedere inwoner na zijn dood een rijk beschilderde plank op zijn graf.

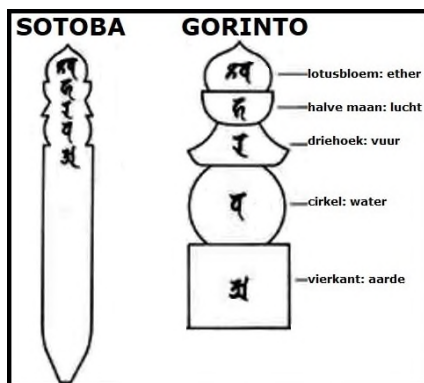
In 1935 begon houtsnijder Ioan Stan Pătraș (1908-1977) typische grafkruisen te maken uit eikenhout, een rechthoekige plank bekroond met een kruis en een afdakje. Na zijn dood werd zijn

werk voortgezet door zijn leerlingen en tot op de dag van vandaag leeft de traditie voort.

In het eikenhout worden karakteristieke scènes uit het leven van de dode uitgesneden in bas-reliëf, kleurrijk opgeschilderd met blauw als basiskleur en voorzien van amusante of satirische versjes. Inmiddels staan er ongeveer 800 dodenplanken, de geschiedenis van het dorp en haar bewoners in een notendop uitbeeldend.



• Japan: Sotoba



In het boeddhistische Japan bestaat het gebruik de dode met een nieuwe naam naar gene zijde te sturen. Deze naam wordt met zwarte verf op een dodenplank, *Sotoba* genaamd, geschreven. Het gaat om een 90 tot 180 cm lange, 8 cm brede en 10 mm dikke plank van blank dennenhout.

In de planken zijn vijf inkepingen, die net als bij de *Gorinto*, een typisch Japans grafteken in de vorm van een pagode, staan voor de vijf niveaus van ons universum, van onder naar boven: aarde, water, vuur, lucht en ether of ruimte.

Op de *Sotoba*, die naast of achter het grafteken wordt geplaatst, staan inscripties gewijd aan Boeddha, daaronder de (nieuwe) naam van de overledene en de schenker met wensen voor de overledene.



Sotoba's op Japanse begraafplaatsen in Kyoto en Tokio (foto's Jannes H Mulder)

DODENPALEN & SEELNBRETTEN

In 2010 exposeerden beeldend kunstenaars Johanna Nijlunsing (Glimmen, Groningen) en Bali Tollak (Schwabbruck, Beieren) samen in Klooster Ter Apel met 'Dodenpalen & Seelenbretter'. Beide kunstenaars zijn met het thema leven en dood op een bijzondere wijze bezig.

Johanna Nijlunsing (1955), beeldhouwer in hout, werd door een boekje over dodenpalen in Hongarije en Roemenië en na een bezoek aan de daarin genoemde begraafplaatsen geïnspireerd tot het maken van gedenktekens van hout. *"De gebruikte symboliek over het leven van de dode in de slanke eikenpalen maakten grote indruk op mij door hun eenvoud en dat is wat ik nastreef".*



Bovendien vindt zij het een mooie gedachte onze eigen vergankelijkheid te vergelijken met het vergankelijke hout.

Bali Tollak (1948), *Aktionskünstlerin*, begon in 2002 met haar levenspartner fotograaf Wolfgang Dennig het actiekunstproject *Seelenbretter* (zielenplanken). Ze werd geïnspireerd door de *Totenbretter* in haar geboorteland. In tegenstelling tot de *Totenbretter*, die bedoeld waren voor de doden, beschildert zij planken, die ze *Seelenbretter* noemt, voor de levenden. Haar planken zijn geen *in memoriam*, maar een *memento mori* (gedenk te sterven), voorzien van kleurrijke ornamentiek vol symboliek en spreuken van filosofen, kunstenaars en mystici.

• Johanna Nijlunsing : Dodenpalen



Merel

Grafje voor Merel, mijn ongebooren kind met zandbak als tuintje. De omranding en de grafpalen zijn reststukken van een oude sluisdeur. Ze zijn behangen met lila en paarse vogelhuisjes van keramiek. Het vergrijsde hout is paars van binnen. Paars en lila zijn de kleuren van rouw, trouw en spiritualiteit.

Glenn Gould

Een dubbele dodenpaal van goudgeel hout voor mijn idool. Oorspronkelijk was zijn achternaam Gold. Verslavend werkt het betoverende piano- en orgelspel van deze helaas op 50 jarige leeftijd gestorven vertolker van Bach. Op zijn graf een boekje van registers.



Gedenkteken voor familie Denneboom

Bij deze joodse familie in Assen woonde mijn moeder van 1936 tot het niet meer mocht. Zij leerde en werkte er als coupeuse. Mijn moeder is deze vader, moeder en kinderen nooit vergeten. Op vrijdag 2 oktober 1942 werden zij op vrachtwagens naar Kamp Westerbork gebracht. Zeven dagen later gingen zij op transport om te worden vergast in Auschwitz. Het gedenkteken is gemaakt van het blanke, onschuldige hout van een hemelboom waarvan verteld wordt dat de takken tot in de hemel reiken. Als stil protest werd in de lente in heel Nederland zaad van de oranje bloeiende goudsbloemen gezaaid.



● Bali Tollak : Seelenbretter

							
1	2	3	4	5	6	7	8

1. Werner Bergengruen <i>Laat mij, Engel, niet alleen als de laatste nacht rood wordt. Dat de dood het leven doodt, doordring daarvan elke ader. Engel, laat mij niet alleen, als de bittere wateren opspringen, tot aan kin en lippen dringen, verander ze in huwelijkswijn. Engel, laat mij niet alleen. Alle vrienden zijn in de verte, geen enkele mag me meer begeleiden, alleen jij, jij mag bij mij zijn. Engel laat mij niet alleen.</i>	2. Koran <i>Wat je op aarde ook weggeeft, het zal je naar de hemel begeleiden</i> 3. Mohamed Djalai ad-Din Pumi <i>Wij zijn de zoekers en wij zijn het doel, zijn reizigers, zijn ook de weg en de herberg. Wij zijn pelgrims, zijn ook de Sultan, wij rusten en vliegen naar het doel.</i>	4. Oud gnostisch geschrift <i>Ik ben het licht, als je me zoekt. Ik ben je spiegel, als je aan me denkt. Ik ben je deur, als je aanklopt. Ik ben je weg, als je een wandelaar wordt.</i> 5. Édith Piaf <i>Het leven is schitterend Er zijn ogenblikken dat je wilt sterven. Maar dan gebeurt er iets nieuws en je gelooft dat je in de hemel bent.</i>
6. Vincent van Gogh <i>Je moet het vuur in je ziel niet laten uitgaan, maar oprakelen.</i> 7. Nicolaas van Cusa <i>Heer, u bent de metgezel op mijn pelgrimsreis. U verlaat mij ook niet op de dag van mijn beproeving. Hoe vaak ik U ook aanroep, U bent altijd bij mij in de buurt.</i>		8. Moeder Teresa <i>Velen sterven zoals ze geleefd hebben. De dood is niets anders dan een vervolg op het leven, zijn bekroning. Wie gelooft dat het 't einde is, vreest de dood. Als je mensen kon overtuigen dat de dood niets anders is dan het heengaan naar God, zou er geen vrees meer zijn.</i>

NB. Alle (vertaalde) teksten bij de Dodenpalen & Seelenbretter komen uit Klooster Cahier XXV 'Dodenpalen & Seelenbretter', dat werd uitgegeven bij de gelijknamige expositie in Klooster Ter Apel (2010). Het cahier is integraal in te zien op <https://www.kloosterterapel.nl/nl/expositie-dodenpalen>

SMARTLATTEN

smartlat 1



Geïnspireerd op enerzijds de *Totenbretter*, die vroeger in heel Europa werden gebruikt bij dood en begrafenis, en anderzijds de *Seelenbretter* van Bali Tollak, heeft Jeannette een aantal 'smartlatten' gemaakt.

Een smartlat is een houten lat van 180cm x 14cm. Vanwege de smartelijke teksten, waarmee de planken zijn beschilderd, is de naam 'smartlat' heel toepasselijk.

Het zijn authentieke teksten, gevonden op grafstenen en plaquettes op diverse begraafplaatsen in Nederland en Vlaanderen.

smartlat 1:

de gebruikte teksten op deze smartlat zijn authentieke grafteksten, gelezen en gefotografeerd op de Gemeentelijke Begraafplaats aan de Kwakkelstraat in Turnhout. De begraafplaats, die vaak het *Oude Kerkhof* wordt genoemd, stamt uit 1816.

smartlat 2:

deze teksten zijn gevonden op begraafplaatsen in Eindhoven (St. Jozef Tivoli), Geldrop (St. Josef), Den Bosch (Orthen), Amsterdam (Zorgvlied) en Bergeijk (Oude St. Petrus).

smartlat 3:

deze teksten zijn afkomstig van begraafplaatsen in Valkenswaard (Oude Kerkhof), Sellingerbeetse, Sellingerbeetse, Sellingerbeetse, Eindhoven (Roostenhof) en Onstwedde (Nederlands Hervormd).

Een loch en een braain

Ik heb
van jou
wel 1000 foto's
Ik heb je als je drinkt
En eet

Ik heb je als je
stoot te praten
Ik heb je, als
als je dat maar
weet

We mochten veel
plezier hebben
Waarom moet je
het zo lang bewaren
je kent een vader
leven wagen?

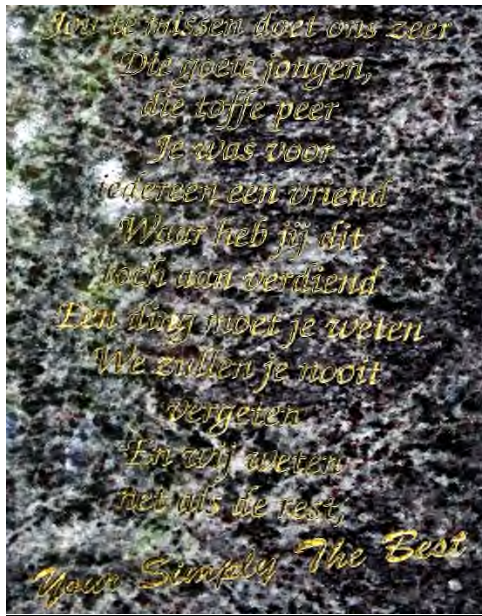
Maar in ons
geloof om
zal je altijd blijven
want dood is
soms gepaard
met een loch

Oma,
stilletjes bent u
van ons weg
gegaan
nadat u zoveel
voor ons hebt
gedaan.

Jou te
missen
doet ons zeer
die goede jongen,
die toffe peer
Je was voor
iedereen een vriend
Waar heb jij dit
loch aan verdiend
Een ding moet je weten
We zullen je nooit
vergeten
En wij weten
niet als de rest,
You're Simply The Best

Ondanks alle
allergieën in je leven
ben je altijd een
opgewekte, warme vrouw gebleven
En is het woord "liefde" echt aan jou besteed
Je bent en blijft altijd zijn allersie.

Blijf je
lang weg?
Nee, ik moet effe
een velg halen.
en is dit
veel te lang weg



Oh,
my God...

Aan de grens van 't aardse leven
vangt het ware leven aan
Daarom zij ons
doot en streven
naar dat leven
op te gaan

En doe mij toch,
met vaste
schreden,
den weg der
zaligheid
betreden.
En geen nacht
van dood of graf
rukt mij ooit
van Jezus af

De Here zij uw
uitgang en uw
ingang bewaren
van nu aan
tot in eeuwig-
heid.

De eeuwige God
zij U eene woning,
en van anderen
eeuwige armen.

Wij zijn zomoe van
te lang wachten
God, zomoe van
te lang strijd en te
lang smeken,
maar zo ge ons
alsnog verlost,
o God, geef dat wij voor
die dag niet zijn
bezweken.

Heer, geef
ons nieuw
licht als de
stapen door-
sloot, nieuwe ogen
als we 't niet meer
zien, laten wij op
onze beurt
"lichtdragende" zijn.

Yurig werkzaam
was hun leven,
maar de dood
kwam onverwacht
en zij moesten
spoedig en even,
bukken voor
des
Heeren
macht.

Amen

